

Měchurová, Zdeňka

**Zaměření a charakter zaniklé vsi Konůvky (kat. Heršpice, okr. Vyškov) :
příspěvek k poznání středověkých cest na Moravě**

Archaeologia historica. 1998, vol. 23, iss. [1], pp. 161-172

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140283>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zaměření a charakter zaniklé vsi Konůvky (kat. Heršpice, okr. Vyškov)

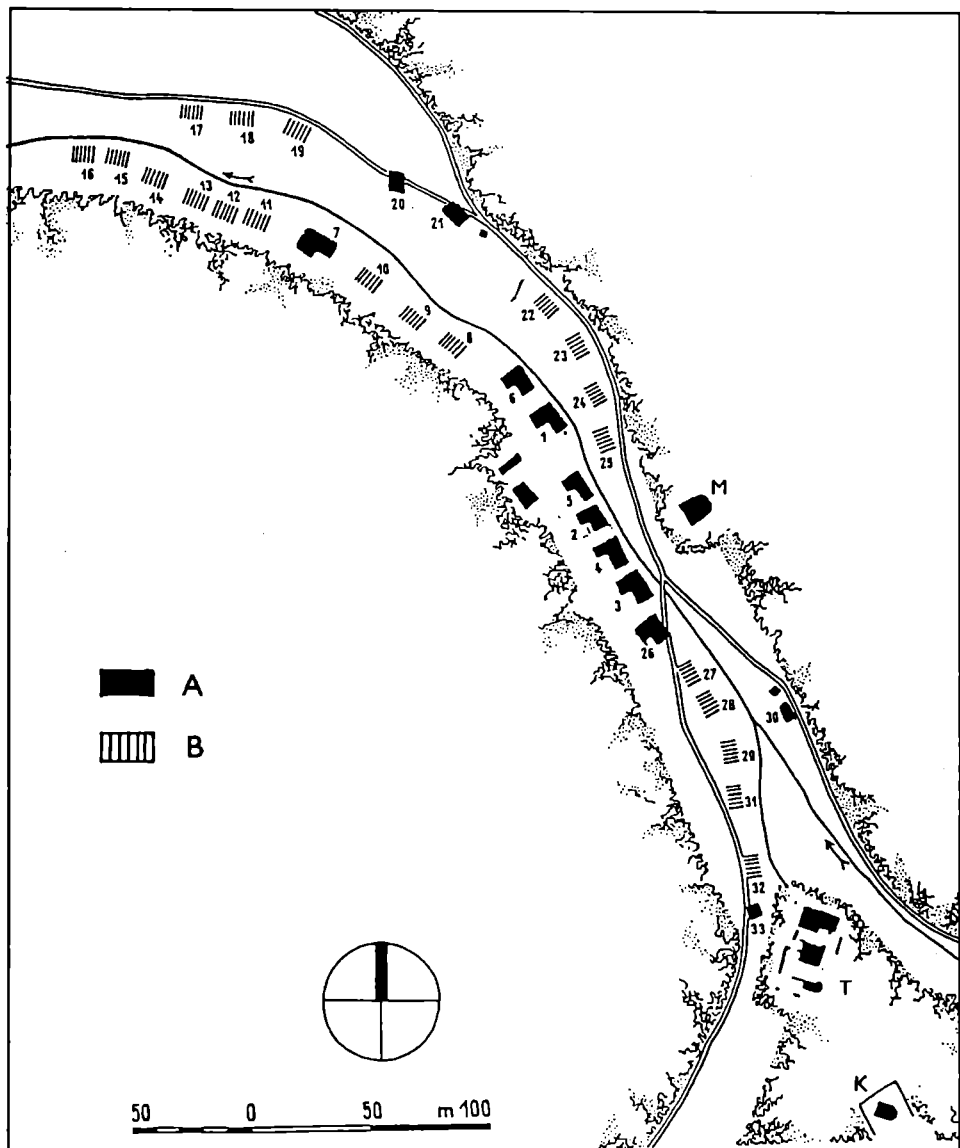
Příspěvek k poznání středověkých cest na Moravě

ZDEŇKA MĚCHUROVÁ

Zaniklá středověká vesnice Konůvky patří podle terminologie E. Černého (1973, 78–79, obr. 17–18; 1976, 99; 1979, 56–59; 1992 – tam viz další literatura) k typu krátké dvojřadé lesní lánové vsi seskupené podél osy potoka; D. Šaurová (1971, 184–185) ji proto nazývá řadovou potoční vsí. Středověké osídlení se prostíralo v délce téměř jednoho kilometru v údolí širokém 40–60 metrů, a to po obou březích potoka v přesném sledu jeho toku. Místy zabíhalo do dnešního lesního porostu podél svahu údolí. Geologickým podložím je zde souvrství místních poměrně měkkých pískovců s jíly, slíny a jílovcí. Dnes je udržována pouze část údolí zásluhou dětských ochránců přírody z Heršpic, zbytek je zarostlý bujnou vegetací, náletem olšovi, habrů a křoví. Proto tedy nezbyvá, než se ve věci terénního výzkumu spolehnout na zjištění a vývoody D. Šaurové. Při posuzování jejích interpretací, jež jsou ne vždy nesporně archeologicky prokázány, je nutno ponechat prostor pro zdravou míru odborné skepse.

Bylo identifikováno 33 půdorysů vesnických stavení po obou stranách potoka, z čehož 10 bylo prozkoumáno archeologickým odkryvem (Šaurová 1973a, 83–86). Pro jejich dispoziční řešení se ujal termín „do háku“ ve tvaru písmene L. V jižní části údolí na vyvýšeném pahrbku (zvaném Hradisko) byl situován objekt odlišného charakteru s kopulovitou pecí v jihovýchodním rohu objektu, který autorka nazvala tvrzí. Na pravé straně potoka asi ve střední části údolí se nalézá uměle navršená vyvýšenina, v trati pojmenované lidovou tradicí U kostelíka, kde D. Šaurová kostel také hledala (Šaurová 1972, 113–115; 1975a, 37–40). Na svahu nad vesnicí, opět na pravé straně potoka byl objeven terasovitý hřbitov s kostelem a ossariem-kostnicí (Šaurová 1976, 159–163). Autorka výzkumu v této souvislosti hovořila výhradně o hromadném hrobu z doby zániku vesnice, souvisejícím se vpádem uherských vojsk (Šaurová 1978a, 347–354). Důležitou hospodářskou úlohu by splňoval i sloupový větrný mlýn, pokud tak lze nazývat nenápadný objekt v řadě mezi staveními na levém břehu potoka (Šaurová 1980, 54–56, tab. II). Podle D. Šaurové má vesnice zastoupeny všechny existenčně důležité hospodářské funkce, ale sporná je otázka hospodářských budov, polností a plužin, jež nebyly v tomto poměrně úzkém údolí Ždánického lesa archeologicky zachyceny.

Současně s výzkumem vesnických stavení identifikovala D. Šaurová ve směru severojižní komunikace na pravém břehu potoka galeriově vedenou, pevně založenou středověkou cestu, ústící k prvním domkům v severním cípu vesnice, kde se svažuje ke dnu údolí. Nesleduje potoční brázdu, jde dnes lesem po vrstevnici nevysoko ve svahu a je opuštěna, protože byla nahrazena recentní cestou jinde. Galeriové umístění cesty odpovídá předpokladu, že terén u potoka býval dříve citelně zamokřen. O jejím stáří hovoří zpevnění dlouholetým používáním a růst stromů v jejím horizontu. Novější cesty byly na rozdíl od této cesty často překládány, jak je dnes patrné v měkkém hlinitém terénu (Šaurová 1973b, 80). Při dalším terénním průzkumu objevila autorka výzkumu obdobnou komunikaci, rovněž podélnou, dnes opuštěnou a místy zarostlou, vedenou z průsmyku Ždánického lesa po svahu nad staveními na levém břehu potoka. Sleduje celou délku vesnice, na severním okraji přechází potok a spojuje se s cestou na severu. Zjištění D. Šaurové v tomto směru zřejmě koresponduje se zmínkami o cestách Ždánickým lesem ve starší literatuře (Wolny 1836, 157; Hosák–Schulz 1966, 25–26; Hosák 1973, 145).

Obr. 1 Půdorysný plán Konůvek z r. 1978. A – prozkoumané půdorysy, B – identifikované půdorysy, 1–33 – půdorysy vesnických domů, K – kostelík, T – tvrz, M – motte. Kresba Z. Spíčák.

Je třeba zamyslet se i nad velikostí vesnice. Počet 33 identifikovaných domů, z toho 10 ověřených archeologickým výzkumem představuje na svou dobu a geografickou polohu velkou lidnatou osadu, která by potřebovala příslušné zázemí a polnosti. Zdá se, že všechna archeologicky prokázaná stavení existovala současně, neboť nelze najít chronologický rozdíl v jejich inventáři, ať již keramickém, železném či luxusním. Také dispoziční systém vesnice nenaznačuje nějaké chronologické rozvrstvení, domy se navzájem respektují. Archeologickým výzkumem však byly odkryty pouze obytné části usedlostí, hospodářské budovy nebyly kromě několika výjimek (např. špýchar u půdorysu 1) zaznamená-

ny, a to zřejmě proto, že vlastní výkopy se soustředily jen na pás cca 10 m kolem potoka, na místa, kde byly zřetelné terénní reliktů pecí domů. Hospodářské zázemí se pravděpodobně rozbíhalo výše do strání poměrně úzkého údolí a jeho stavby nezanechaly výrazných reliktů.

Stejný problém provází i typ plužiny polnosti. Jak lze usoudit z etnografických analogií v hornatých oblastech, mohly být plužiny situovány na nyní zalesněných svazích či plošinách nad vesnicí ve Ždánickém lese, tedy je možno ji srovnat s plužinou rozštěpenou či rozptýlenou podle E. Černého (1973, II–obr. 65–66; 1992 – tam viz další literatura); E. Černý (1976, 99) dokládá vliv vertikální členitosti terénu na typ vsi i plužiny. Přesto všakaráží absence zmínek o polnostech v písemných pramenech a nedostatečné množství obilí a obilovin v paleobotanickém materiálu (Opravil 1993, 184).

*

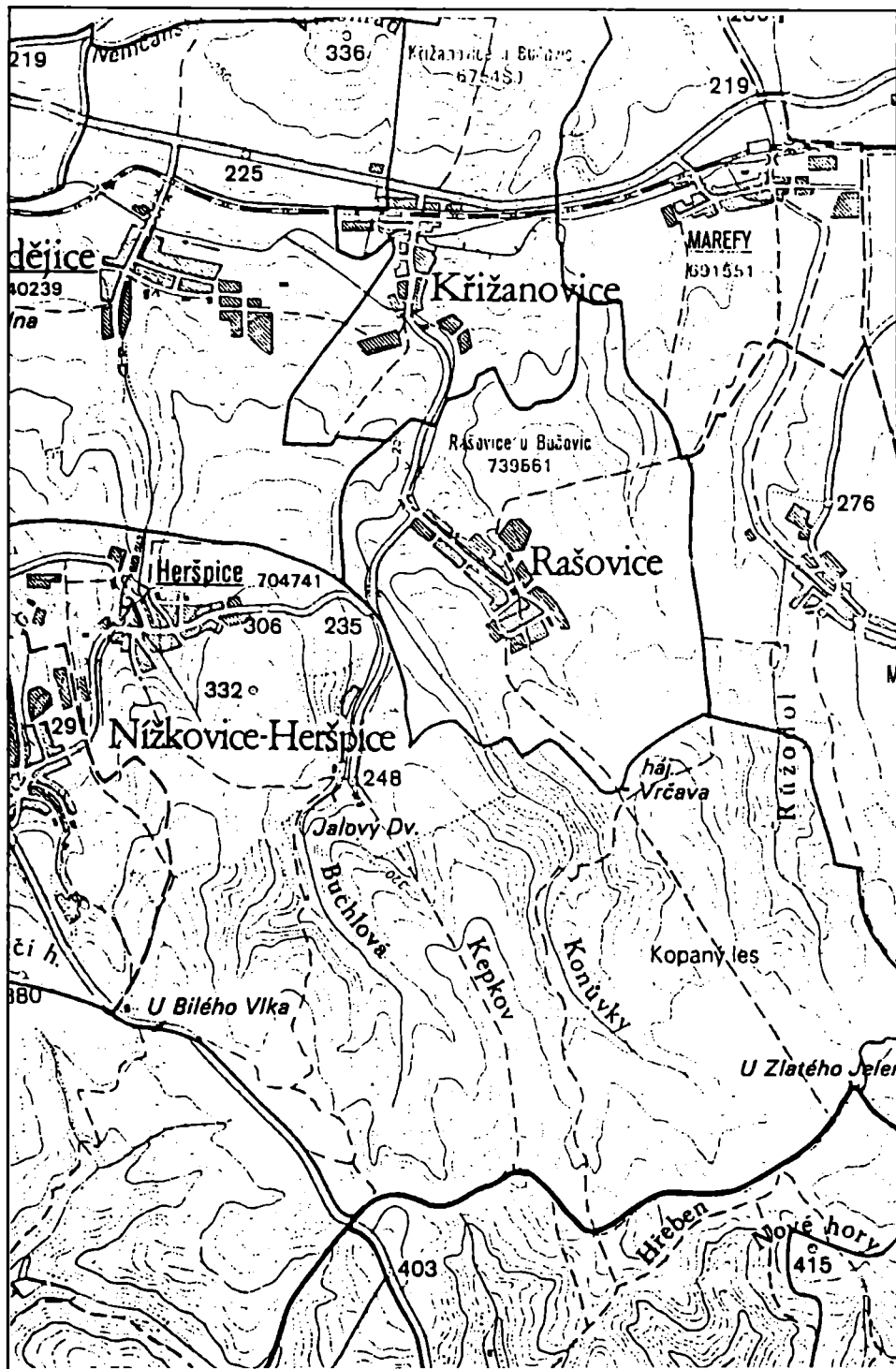
Pro přehlednost lze shrnout archeologická zjištění o zaniklé osadě Konůvky do několika bodů:

1. Jde o řadovou potoční ves s 33 identifikovanými a 10 archeologickým výzkumem ověřenými vesnickými staveními ve dvou řadách po obou stranách vodoteče, snad jednoduchými sloupovým větrným mlýnem, uměle navršeným pahorkem typu motte (pravděpodobně pozůstatkem drobného panského sídla), tvrzí v jižní části údolí se dvěma obytnými budovami a opevněním, hřbitovem a hřbitovním kostelíkem na strání nad ní.
2. Zaměření obyvatel bylo díky strategické poloze v hlavním průsmyku Ždánického lesa různorodé. Kromě základního zemědělství se věnovali vinohradnictví, příslušné mře řemesla v rámci soběstačnosti vsi, ale zřejmě též využívali zdejší cesty k pěstování obchodních a tržních vztahů. S tím souvisely zřejmě i jejich vazby ke zde působícím lapkům.
3. Archeologický materiál naznačuje existenci staršího osídlení ve vlastní vesnici, vesnických staveních, kde se zdá být zastoupen starší časový horizont snad i první poloviny 13. století (některé jednotlivé zlomky tuhé keramiky s dvoukonickými okraji lze zařadit již do mladohradištního období), což kromě keramiky naznačuje také kovový inventář, např. chronologicky citlivé ostruhy s kulovitým zduřením a jehlancovitým bodcem. Na tvrzí se starší keramické střepy nevyskytují v takové mře (a není jasná jejich souvislost s vlastní stavbou tvrze a opevnění), což by svědčilo o jejím relativně mladším časovém zařazení ve vztahu k vesnici.
4. Zánik vesnice se odehrál evidentně násilným způsobem – válečným vpádem někdy za husitských válek, jak naznačují nálezy mincí, které nepřekračují hranici třicátých let 15. století.
5. Teritoriálně i kulturně je oblast Ždánického lesa spjata nejen s jihovýchodní Moravou, ale zejména se středomoravským regionem Dražanské vrchoviny a Boskovické brázdy (o čemž svědčí podobné nálezy starší tuhé keramiky a chemická analýza původu grafitu v hrubé kuchyňské keramice tzv. loštického typu).

*

Výzkum zaniklé středověké vesnice Konůvky přinesl nesporně nové poznatky pro studium venkovských sídlišť. Pro dějinný kontext je nutný také pohled do širšího regionu.

O krajině mezi Litavou a předpolím Ždánického lesa je na základě archeologických nálezů známo, že byla osídlena již od pravěku a rovněž vývoj v době hradištní byl zaznamenán, (např. Vyškovsko 1965, 45–62; Stuchlík–Klanica–Měřínský 1997). Např. na lokalitě zaniklé osady Skřípov zjistila D. Šaurová (1980a, 187–192) osídlení od střední doby hradištní. Lze proto předpokládat, že i spontánní засídlování středověké proniklo brzy až mezi svahy Ždánického lesa. Nejde tedy o kolonizační oblast teprve vyspělého 13. století. K prvnímu osídlení zkoumané krajiny mohlo dojít už ke konci 11. a v průběhu 12. století. Prokazují to především nálezy mlado- a pozdněhradištní keramiky z Konůvek. Podle D. Šaurové je přirozené, že stopy tohoto osídlení jsou jen sporadické, protože byly z větší části zahlazeny početnějším dosídlením údolí, středověkou fází vsi 13.–15. století.

Obr. 2. Topografická situace Konůvek ve Žďárnickém lese. Měř. 1:50 000.

Z tohoto mladšího období zjistila D. Šaurová v areálu vesnice na obou březích potoka řadovou zástavbu pravidelně rozložených domků jednotné stavební dispozice o třech prostorných místnostech, stojících v půdorysu k sobě navzájem v pravém úhlu do tvaru „L“, tzv. do háku, poněkud však odlišné, sevřenější než na lokalitách jihozápadní Moravy (Pfaffenschlag, Mstěnice). Skutečnost, že vesnice byla zničena rychlým válečným přepadem, je doložena přímo nálezy mnoha předmětů denní potřeby v destrucích stavení, dokládajících způsob a podmínky života tehdejšího vesnického obyvatelstva. Překvapuje na tuto dobu poměrně značná velikost vesnice, nedostatek polností v sevřeném údolí, výrobní vyspělost všech používaných předmětů a četné nálezy militarií. Zhruba do téhož období jako výstavba tříprostorových stavení patří hřbitov se základy raněgotického kostela o poněkud nepravidelném půdorysu a panské sídlo – tvrz na jižním konci vesnice.

Na protilehlých jižních svazích Ždánického lesa byla řada středověkých vsí, které zanikly také v průběhu 15. století, což dokazuje, že hustota sídlišť v těchto místech nebyla malá (např. Stuchlík–Klanica–Měřínský 1997, 67–74). Tamní rychle měnitelný vegetační kryt vede k představě, že vrcholové lesní pásmo, i když zřejmě bývalo jistým pomezím, nebylo pokládáno za neprostopupné.

Dílčí výzkum provedla D. Šaurová na zaniklé osadě Bohušky (též Bohušice nebo Bousky) v severním cípu konůveckého údolí, a ten prokázal jejich chronologickou současnost s Konůvkami i obdobné sídlištní řešení po obou březích potoka (Šaurová 1973a, 83; 1974, 92–93). Také písemné zprávy naznačují, že Bohušky měly od r. 1385 společné osudy s Konůvkami. Fakt, že téměř uprostřed vzdálenosti mezi oběma lokalitami se nachází zaniklý hrádek Kepkov, jehož hmotná kultura je zcela shodná s nálezy z obou vesnic, vedla D. Šaurovou k přesvědčení, že obě osady s hrádkem představovaly jediný správní celek (Šaurová 1976, 162; 1977, 73–74; 1977a, 170–172; 1981a, 52). Les nad Konůvkami (a Ždánický les vůbec) patřil v letech 1416–1419 k operačnímu prostoru lapků tzv. Janáčova tovaryšstva, jimž tam nosil konůvecký farář pivo a chléb (Hoffmann 1971, 90; 1994, 93). Výhodně položený hrádek mohli využívat jako lesní skryš či útočiště. Bez opory v písemných zprávách je ovšem nutno ponechat tuto myšlenku v rovině zajímavé hypotézy. Počátky Kepkova klade D. Šaurová na konec 12. století a hrádek charakterizuje jako typicky věžovitou stavbu. V archeologickém materiálu z Kepkova se opravdu v poměrně hojně míře objevuje pozdně hradištní keramika. Zda toto osídlení už souviselo s opevněnou stavbou hrádku, nebo mu předcházelo, nelze z dochované terénní dokumentace zjistit. Mladohradištní vrstva je např. zaznamenána také v jihozápadní části hradu v Lelekovicích a je považována za známku příležitostného krátkodobého pobytu lidí, který předcházel stavbě pozdějšího hradu (Unger 1990, 146).

V Konůvkách se nachází keramika staršího horizontu převážně mimo půdorysy středověkých stavení. Někdy po polovině 13. století mohla být zřejmě zahájena výstavba stavení nového typu s kamenným základem a srubovými stěnami omítnutými hlínou. Zachované reliktů základových kamenů nedovolují určit, zda byl dům zprvu jen jedno- či dvouprostorový a později postupně rozšířen „do háku“ na tříprostorový. Je však nepochybné, že vývoj pokračoval bez přerušování a pravouhlá stavení byla budována až po seznámení s místním klimatem a orientována podle větrného proudění údolím. Rovněž pece v domech byly situovány promyšleně nikoliv v rohu místnosti, ale tak, aby teplo sálalo do tří stran (dle rukopisu D. Šaurové).

Písemné záznamy o majetkových převodech se zachovaly pro Konůvky teprve od r. 1365, ale zato jsou známa jména všech šlechtických držitelů a částečně i jejich příbuzenské vztahy (Šaurová 1981, 329). V regionu jde o určité doby o zřetelně uzavřené sídelně správní celek, ekonomicky využívaný vždy několika majiteli různých jmen, ale rodově spřízněných. Pro tuto otázku je navíc pozoruhodná hned první intabulace z r. 1365, kdy Jakub z Kunovic prodává Pavlovi ze Sovince vesnici s loukami, lesy, vinicemi, kostelním podacím a celým panstvím. Intabulátor se psal po vesnici, což podtrhuje její význam a spolu s formulací „cum omni pleno dominio“ i její hospodářský a společenský dosah.

V listině však nejsou zmiňovány polnosti, takže zřejmě nehrály pro obživu vesnice jedinou roli. D. Šaurová také při terénním výzkumu uvažovala, zda mohl být na členitých svazích Ždánického lesa severního předpolí dostatek obdělávatelných ploch pro tuto poměrně velkou osadu s třiceti staveními a příslušníkem šlechty. Přímou existenci vinohradů se na lokalitě archeologickou metodou prokázat nepodařilo (Opravil 1976, 165). Dodnes se však na zdejších teplomilných svazích objevuje dřín (*Cornus mas.*), který vyrůstá na opuštěných a zaniklých vinicích středověkých i novověkých. O vinicích v Konůvkách se zmiňují rovněž písemné zmínky v zemských deskách k r. 1365 (ZDB IV, 54 č. 189) a stará vlastivědná literatura (Wolny 1836, 157; Pátek 1928, 9); v pověsti o zvonu od Kostelíka o nich mluví J. Májek (nestránkovaný rukopis). Signifikantní jsou též nálezy vinařských nožů v železném inventáři Konůvek.

Výškovým proměřením mikroregionu a peším terénním průzkumem studovala D. Šaurová geografickou konfiguraci terénu a vytypovala původní přístupové cesty do Konůvek i dalších osad Ždánického lesa. Přímo od konůvecké tvrze se rozevírá jeden z nejmělejších a tedy nejschůdnějších průsmyků Ždánického lesa, který nese stopy cesty ještě z nedávné minulosti (Wolného zmínka o „Poststraše nach Ungarn“ (Wolny 1836, 157). V této oblasti bylo takových komunikací více (např. bohutská cesta od zaniklé osady Bohutice směrem k Nemočím). Není vyloučeno, že právě tímto terénem vedla také dálková spojnice z Prahy, Brna, Slavkova směrem k brodům na řece Moravě, na Skalici, Trnavu a dále do Uher, tzv. česká cesta (Hosák 1973, 145; Slivka 1990, 83–85, tam viz další literatura). Vesnice se tudíž jistě věnovala řemeslnickým a tržně obchodním zájmům, mohla se stát výhodnou odpočívou a přepřahací stanicí; to podporují četné nálezy podkov a vozového kování v železném inventáři, jak je tomu též na jiných lokalitách zaniklých vsí, např. na východním Slovensku (Slivka 1990, 92).

Je možno tedy počítat s tím, že majitelé spojeného panství konůvecko-rašovického znali výhodu nejkratší cesty do sousedního regionu, a tím i možnost žádoucího obchodního propojení své državy s okolím. Její teritoriální příslušnost k oblasti Dražanské vrchoviny a střední Moravy vůbec se promítá i do archeologického materiálu, a to výraznou podobností starší tuhové keramiky z Konůvek s obsahem objektu č. 57 ze zaniklé osady Bystřec u Jedovnic (Belcredi 1987, 121–140). Také exaktní chemické analýzy mladší tuhové keramiky tzv. loštického typu ukazují na možný původ grafitu nejen v jesenické oblasti, ale i v ložisku ve Velkém Tresném na Boskovicku (Měchurová–Zalabák–Čejka, 1992), a potvrzují tak geografické i kulturní vazby obou regionů po celý středověk.

Vzhledem k tomu, že Konůvky ležely pravděpodobně vždy nejen v blízkosti rozmezí feudálních držav, ale i rakouské a uherské hranice, v úvahy by přicházela též stanice mýtní či celní (dle rukopisu D. Šaurové). Za těchto okolností je pochopitelná a snadno vysvětlitelná existence zboží lepší kvality na lokalitě: jemná kaolinová keramika a plastika, znalost módního trendu v železných a bronzových výrobcích, stolní sklo aj., což se podobá situaci v městském prostředí.

Do těchto úvah vhodně zapadají písemné zmínky o kontaktech obyvatel Konůvek (zejména faráře) s lapky tzv. Janáčova tovaryšstva (Hoffmann 1971, 88, 90, 92; 1994, 93), kteří působili v oblasti Ždánického lesa a Kyjovské pahorkatiny v letech 1416–1419. Konůvky patřily k obcím, kde „se stavovali“ (pro potravu, příp. nocleh), takže jistě měli konůvecký průsmyk s obchodní cestou pod kontrolou, a možná právě proto si tuto ves vybrali ke spolupráci. Podle F. Hoffmanna (1971, 90; 1994, 92) bývaly „stavy“ často krémy, tudíž by nebylo nemístné zauvažovat čistě hypoteticky o zařazení tohoto účelu ve vsi.

Z hlediska tahů obchodních cest je zajímavé pásmo strážných bodů po celé jižní délce Ždánického lesa: Strážovice, Strážný-Veselý kopec u Kyjova, Strážná hora u Dražůvek, Strážný kopec u Těšan a Strážka u Lovčiček. Přitom je dokumentace těchto názvů neúplná, neboť řada místních jmen se nedochovala. K jejich významu se ostatně vyjádřila i odborná literatura (např. Sedláček 1920, 25–32; Hosák 1968, 30; Hosák–Šrámek 1980, 500; Slivka 1990, 94–95). Nejuzší vztah k ochraně Konůvek měly podle D. Šaurové Šraň-

Obr. 3. Pohled do konůveckého údolí před započatím výzkumu na počátku 60. let. Foto z archívu oddělení MZM.

ky u Ždánic a okolní vrchy Ernestýn-Holý kopec (405 m) a Rádlovec (427 m), snad pojmenovaný původně Hrádlovec, podle dřevěného ohrazení, jak napovídá termín „kopecz trabibus circumdatus“ (CDM II. 83, 85). Na severu doplňovaly ochranu konůveckého údolí Stráže u Rašovic a Strážky u Nížkovic (Šaurová 1981, 330–332).

Obyvatelé středověké vesnice Konůvky tedy mohli zároveň plnit také strážní úkol a podílet se na údržbě či provozu cesty, z čehož jim plynuly nejen určité výhody, ale též přinášelo kontakt s cizím luxusnějším zbožím. Za jakýsi „zdroj příjmů“ vsi lze v tomto případě označit spojení obyvatel (ať již dobrovolné či vynucené) se zmiňovanou skupinou lapků na počátku 15. století, což bylo často oboustranně výhodné, neboť lapkové museli za potravu a přístřeší zaplatit penězi či částí kořisti (Hoffmann 1971, 92; 1994, 102–104). Touto dobrou prosperitou byla vysvětlitelná poměrně značná rozloha osady (33 staveňů), stejně jako dobrá životní úroveň a nápadná systematickosti sídelní dispozice. Zejména však její lokalizace ve svahovitém a členitém terénu, jenž neposkytoval dostatek polností pro vysloveně kolonizační záměr, počítající se ziskem jakostní zemědělské, předtím neobdělávané půdy. Dlužno zdůraznit, že jde stále o rovinu hypotéz a úvah, které může další bádání potvrdit či vyvrátit. Proto je nutno zachovat značnou míru opatrnosti a vědecké skepse při stanovení těchto závěrů.

Přesto širší pohled na daný region předvedl Konůvky jako zajímavý sídlištní celek, jenž se dokázal i za nepříznivých přírodních podmínek rozvinout v lokalitu závažného rozsahu i významu.

Seznam literatury

- BELCREDI, L., 1987: K počátkům středověkého osídlení na lokalitě zaniklé vsi Bystřec. ČMM LXXII, s. s., 121–140.
- BELCREDI, L., 1988: Užití kovu ve středověké osadě. Výsledky dosavadního archeologického výzkumu zaniklé středověké osady Bystřec. AH 13, 459–485.
- BELCREDI, L., 1989: Terminologie, třídění a kód středověkých kovových předmětů. AH 14, 437–472.
- ČERNÝ, E., 1973: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a pluzin na Dražanské vrchovině. Zprávy ČSSA při ČSAV XV/4–6, I–II, 50–117.
- ČERNÝ, E., 1976: Typy pluzin zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině z hlediska vertikální členitosti terénu. AH 1, 99–108.
- ČERNÝ, E., 1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluziny. Studie ČSAV č. 1, Praha.
- ČERNÝ, E., 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich pluzin. Brno.
- ČERVINKA, I. L.: Pusté vsi. Rukopis, uloženo v pravěkem oddělení AÚ MZM v Brně, přír. č. 476.
- HOFFMANN, F., 1971: Janáčovo tovaryšstvo. Časopis Matice moravské XC, 83–93.
- HOFFMANN, F., 1994: Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce. Táborský archiv 6, 47–144.
- HOSÁK, L., 1968: Místní a pomístní jména na Moravě a ve Slezsku jako historický pramen. Příloha VVM XX/1, 1–67.
- HOSÁK, L., 1973: Středověká mezinárodní obchodní cesta jižní Moravou. Jižní Morava 9, 143–147.
- HOSÁK, L.–SCHULZ, L., 1966: Středověké cesty přes Ždánický les a Chřiby. In: Od Hradské cesty 1965–1966. Žarošice, 25–26.
- HOSÁK, L.–ŠRÁMEK, R., 1980: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I, II, Praha.
- MÁJEK, J.: Pověsti Ždánického lesa. Neustránkovaný rukopis, uloženo v Historickém muzeu ve Slavkově u Brna.
- MĚCHUROVÁ, Z., 1987: Shrnutí výsledků výzkumů v Konůvkách (okr. Vyškov). ČMM LXXII, s. s., 113–120.
- MĚCHUROVÁ, Z., 1992: Hmotná kultura středověké vesnice na Moravě (Srovnávací analýza nálezového fondu ze zaniklé středověké vsi Konůvky, kat. Heršpice, okr. Vyškov). Kandidátská disertační práce, I, II, Brno.
- MĚCHUROVÁ, Z.–ZALABÁK, P.–ČEJKA, J., 1992: Příspěvek k problematice tzv. loštické keramiky v souvislosti s rentgenovou fázovou analýzou vzorků z Konůvek (okr. Vyškov). ČMM LXXVII, s. s., 201–215.
- NEKUDA, V., 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno.
- NOVOTNÝ, B., 1986: Staré obchodní cesty v Čechách a na Moravě ve světle nálezů mincí z 10. až 13. století a jejich vztahy k archeologickým a písemným pramenům. In: Denárová měna na Moravě, Sborník prací z III. mezinárodního symposia 1979. Moravské muzeum v Brně, 52–85.
- OPRAVIL, E., 1976: K archeobotanickému výzkumu v zaniklých Konůvkách. AH 1, 1976, 165–167.

- OPRAVIL, E., 1993: Rostlinné makrozbytky ze zaniklé vsi Konůvky ve Ždánickém lese. ČMM LXXVIII, s. s., 181–185.
- PÁTEK, E., 1928: Obec Heršpice u Slavkova. Slavkov u Brna.
- SEDLÁČEK, A., 1920: Nové přístupy k topografii a genealogii Moravy. ČSPSČ XXXII, 20–37.
- SEDLÁČEK, A., 1920a: Snůška starých jmen. Jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Praha.
- SLIVKA, M., 1990: Středověká cestná síť na východnom Slovensku a jej determinanty. Slovenská numizmatika XI, 83–112.
- STUHLÍK, S.–KLANICA, Z.–MĚŘÍNSKÝ, Z., 1997: Pravěk a středověk Ždánicka. Brno.
- ŠAUROVÁ, D., 1971: Nové poznatky ze zaniklé středověké vesnice Konůvky na Slavkovsku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů I, Slovákcké muzeum, Uherské Hradiště, 184–185.
- ŠAUROVÁ, D., 1972: Výzkum motty v Konůvkách na Slavkovsku (okr. Vyškov). PV 1971, 113–115.
- ŠAUROVÁ, D., 1973: Die Erforschung der mittelalterlichen Ortswüstung Konůvky. ČMM LVIII, s. s., 97–101.
- ŠAUROVÁ, D., 1973a: Typické domové půdorysy v zaniklé středověké vesnici Konůvky. AR XXV, 83–86.
- ŠAUROVÁ, D., 1973b: Výzkum zaniklé středověké vesnice Konůvky na Slavkovsku (obec Heršpice, okr. Vyškov). PV 1972, 80–82.
- ŠAUROVÁ, D., 1974: Zjišťovací výzkum zaniklé středověké vesnice Bohušky, obec Rašovice (okr. Vyškov). PV 1973, 92–93.
- ŠAUROVÁ, D., 1975: Pokračování výzkumu v Konůvkách na Slavkovsku, obec Heršpice u Slavkova (okr. Vyškov). PV 1974, 83–84.
- ŠAUROVÁ, D., 1975a: Výzkum motty v Konůvkách na Slavkovsku. Zprávy ČSSA XVII/1–2, 37–40.
- ŠAUROVÁ, D., 1976: Výsledky výzkumu na Slavkovsku v roce 1974. AH 1, 159–163.
- ŠAUROVÁ, D., 1977: Začátek výzkumu zaniklého hrádku Kepkova, obec Nížkovice-Heršpice. PV 1975, 73–74.
- ŠAUROVÁ, D., 1977a: Zaniklý hrádek Kepkov ve Ždánickém lese (k. ú. Nížkovice-Heršpice, okr. Vyškov). AH 2, 167–172.
- ŠAUROVÁ, D., 1978: Pokračování výzkumu v Konůvkách a na Kepkově, obec Nížkovice-Heršpice (okr. Vyškov). PV 1976, 96–97.
- ŠAUROVÁ, D., 1978a: Pokračování výzkumu v Konůvkách (hřbitov a sakrální objekty). AH 3, 347–354.
- ŠAUROVÁ, D., 1980: Pokračování výzkumu v Konůvkách r. 1978, kat. obec Nížkovice-Heršpice (okr. Vyškov). PV 1978, 54–56.
- ŠAUROVÁ, D., 1980a: Středověká vesnice Skřípov zaniklá v husitském revolučním hnutí. AH 5, 187–191.
- ŠAUROVÁ, D., 1981: Mizející hrádek v Rašovicích (okr. Vyškov). AH 6, 327–332.
- ŠAUROVÁ, D., 1981a: Pokračování výzkumu hrádku Kepkova (kat. obec Nížkovice-Heršpice) ve Ždánickém lese (okr. Vyškov). PV 1979, 52–53, tab. 8, obr. 22.
- UNGER, J., 1990: Pět let soustavného archeologického výzkumu středověkého hradu v Lelekovicích, okr. Brno-venkov. VVM XLII, 145–158.
- VÁLKA, J., 1991: Dějiny Moravy. Díl I, Středověká Morava, nová řada, sv. 5, Muzejní a vlastivědná společnost Brno.
- VRÁNA, J., 1947: Paměti obce Rašovic u Slavkova. Rašovice.
- VYŠKOVSKO 1965: Nekuda, V., et al.: Vlastivěda moravská. Vyškovsko. Musejní spolek v Brně – Okresní vlastivědné muzeum ve Vyškově.
- WOLNY, G., 1836: Markgrafschaft Mähren. Bd. II, Brüner Kreis, I. Abtheilung, Brünn.
- WINTER, Z., 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ve XIV. a XV. století. Praha.

Použitá zkratky pramenů, literatury a institucí

AH	– Archaeologia historica, Brno
AR	– Archeologické rozhledy, Praha
AÚ ČSAV	– Archeologický ústav ČSAV v Brně
AÚ AV ČR	– Archeologický ústav Akademie věd České republiky
AÚ MZM	– Archeologický ústav Moravského muzea v Brně
CDM	– Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
ČMM	– Časopis Moravského muzea, Brno
ČNM	– Časopis Národního muzea, Praha
ČVM SO	– Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci
KVMO	– Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci
NM	– Národní muzeum v Praze
ONV	– Okresní národní výbor
OMV	– Okresní vlastivědné muzeum
PA	– Památky archeologické, Praha

PV	– Přehledy výzkumů, Brno
VVM	– Vlastivědný věstník moravský, Brno
ZDB	– Zemské desky brněnské

Zusammenfassung

Orientierung und Charakter des Ortswüstung Konůvky (Kataster Heršpice, Bez. Vyškov)

Beitrag zum Kennenlernen der mittelalterlichen Wege in Mähren

Die Erforschung der Ortswüstung Konůvky brachte unzweifelhaft neue Erkenntnisse für das Studium der ländlichen Siedlungen. Für den geschichtlichen Kontext ist aber auch eine Einsicht in die breitere Region notwendig.

Von der Gegend zwischen Litava und Vorfeld des Steinitzer Waldes (tsch.: Ždánický les) ist es auf Grund der archäologischen Funde bekannt, daß sie schon seit der Urzeit besiedelt war, und daß hier für die Burgwallzeit auch eine Entwicklung registriert ist. Z. B. in der Lokalität der Ortswüstung Skřípov stellte D. Šaurová (1980a, 187–192) die Besiedlung seit der Mittelburgwallzeit fest. Man kann also annehmen, daß auch die spontane mittelalterliche Besiedlung bald bis zwischen die Abhänge des Steinitzer Waldes durchdrang. Es handelt sich also nicht um das Gebiet, die erst im reifen 13. Jh. kolonisiert wurde. Die erforschte Gegend konnte das erste Mal schon gegen Ende des 11. Jh. und während des 12. Jh.s bevölkert sein. Es beweisen die Keramikfunde von Konůvky aus der Jungburgwallzeit. Nach D. Šaurová ist es natürlich, daß die Spuren dieser Besiedlung nur sporadisch sind, da sie meistens von der nachfolgenden Ansiedlung des Tals (die mittelalterliche Phase des Dorfs im 13.–15. Jh.) verwischt wurden.

Aus dieser jüngeren Zeit ermittelte D. Šaurová im Dorfareal an beiden Bachufern eine regelmäßig geordnete Reihenbebauung mit Häusern von einer einheitlichen Baudisposition mit drei Zimmern, deren Grundrisse winkelrecht zueinander standen (in „L“-Form, die sog. Haken-Form). Diese Bebauung als die Lokalitäten in Südwestmähren (Pfaffenschlag, Mstěnice), ist mehr eingeschlossen.

Die Tatsache, daß das Dorf durch einen schnellen Kriegsanzug vernichtet wurde, ist mit den Funden mancher Gegenstände des täglichen Bedarfs in Baudestruktionen direkt nachgewiesen. Überraschend für diese Zeit wirkt die ganz beträchtliche Größe des Dorfes, Mangel an Feldern im geschlossenen Tal, reife Herstellungsweise aller benutzten Gegenstände und zahlreiche Militärfunde. Ungefähr in dieselbe Zeit wie der Bau der Dreiraumbauwerke gehört der Friedhof mit den Fundamenten einer frühgotischen Kirche mit dem ein wenig unregelmäßigen Grundriß und der Herrensitz – die Feste im Südteil des Dorfes.

An südlichen Gegenhängen des Steinitzer Waldes befand sich eine Reihe mittelalterlicher Dörfer, die im Verlaufe des 15. Jh.s ebenfalls niedergingen. Das ist auch ein Beweis, daß die Bevölkerungsdichte hier nicht klein war. Die hiesige schnell veränderliche Vegetation ruft eine Vorstellung hervor, daß die Gipfelwaldzone nicht für unbetretbar galt, wenn sie auch eine gewisse Grenze darstellte.

D. Šaurová führte eine Teilforschung in der Ortswüstung Bohušky (auch Bohušice oder Bousky) im Nordteil des Konůvky-Tals durch und erwie, daß beide Siedlungen (Konůvky und Bohušky) gleichzeitig existierten und daß sie auch ähnlich an beiden Bachufern geordnet waren (Šaurová 1973a, 83, 1974, 92–93). Auch die schriftlichen Quellen andeuten, daß Bohušovice und Konůvky seit dem J. 1385 gemeinsame Schicksale hatten. Auf halbem Wege zwischen diesen Lokalitäten befindet sich die verwüstete kleine Burg Kepkov. Ihre materielle Kultur ist identisch mit den Funden aus den beiden Dörfern. Es zeugt nach D. Šaurová davon, daß Bohušovice, Konůvky und die Burg ein einziges Verwaltungsganzes darstellten (Šaurová 1976, 162, 1977, 73–74, 1977a, 170–172, 1981a, 52). Der Wald über dem Konůvky-Tal gehörte in den Jahren 1416–1419 in den Tätigkeitsbereich der Räuber der sog. Janáčs Gesellschaft, und der Pfarrer aus Konůvky trug dort ihnen Bier und Brot (Hoffmann 1971, 90, 1994, 93). Die günstig gelegte Befestigung Kepkov konnten sie als Waldversteck oder Zufluchtsort ausnutzen. Ohne Stütze in den schriftlichen Quellen müssen wir jedoch diesen Gedanken auf der Ebene einer interessanten Hypothese lassen. Die Anfänge der Burg Kepkov legt D. Šaurová an das Ende des 12. Jh.s und charakterisiert sie als typisch turmartiger Bau. Im archäologischen Material aus Kepkov kommt wirklich häufig die Keramik aus der Spätburgwallzeit vor. Ob diese Besiedlung bereits mit dem befestigten Bau der kleiner Burg zusammenhing, oder ob sie diesem Bau vorhergegangen war, kann man aus der erhaltenen Terraindokumentation nicht mehr feststellen. Eine Schicht aus der Jungburgwallzeit ist z. B. auch im Südwestteil der Feste in Lelekovice registriert und man hält sie für Zeichen einer gelegentlichen kurzen Anwesenheit der Leute in der Zeit vor dem Bau der späteren Burg (Unger 1990, 146).

In Konůvky findet man die Keramik aus dem älteren Horizont überwiegend außer den Grundrissen der mittelalterlichen Häuser. Einst nach der Hälfte des 13. Jh.s fing man wahrscheinlich an, die Häuser neuer Art mit Fundamenten aus Stein und mit gezimmerten, mit weißem Lehm geputzten Holzwänden zu bauen. Aus den erhaltenen Relikten der Fundamentensteine kann man nicht bestimmen, ob das Haus zuerst einen oder zwei Räume hatte und später nach und nach „in den Haken“ um einen weiteren Raum vergrößert wurde. Es ist jedoch unbestreitbar, daß die Entwicklung ohne Unterbrechung fortschritt, und daß die rechteckigen Gebäude erst nach dem Kennenlernen des hiesigen Klimas gebaut und nach der Windströmung durch das Tal orientiert wurden. Auch die Öfen in den Häusern waren planmäßig situiert,

und zwar nicht in der Ecke, aber so, daß die Wärme nach drei Seiten ausstrahlte (nach der Handschrift von D. Šaurová).

Die schriftlichen Quellen von Besitzübertragungen erhielten sich für Konůvky erst seit dem Jahre 1365, wir kennen jedoch die Namen aller adeligen Besitzer und teilweise auch ihre Verwandtschaftsbeziehungen (Šaurová 1981, 329). In der Region handelt es sich seit einer gewissen Zeit um ein deutlich geschlossenes Siedlungs- und Verwaltungsganzes, das immer von mehreren Besitzern ökonomisch ausgenutzt wurde, die verwandt waren, aber verschiedene Namen hatten. Für diese Frage ist gleich die erste Intabulation aus dem J. 1365 beachtenswert, in der Jakob von Kunovice das Dorf mit den Wiesen, Wäldern, Weinbergen, Kirchenhörigkeit und mit der ganzen Herrschaft an Pavel von Sovinec verkaufte. Der Intabulator trug den Namen seines Dorfes, was gemeinsam mit der Formulierung „cum omni pleno dominio“ auch seine wirtschaftliche und gesellschaftliche Bedeutung betont.

In der Urkunde sind jedoch die Felder nicht erwähnt, es ist also offenbar, daß sie für das Dorf nicht eine einzige Ernährungsquelle darstellten. D. Šaurová in ihrer Forschung überlegte auch, ob für diese verhältnismäßig große Siedlung mit dreißig Häusern und mit dem Adeligen auf den gegliederten Hängen des Steinitzer Waldes des nördlichen Vorfelds genug Boden war, die man bebauen konnte. Es gelang nicht, mit archäologischen Methoden die Existenz der Weinberge direkt nachzuweisen (Opravil 1976, 165). Bis heute kommt jedoch auf hiesigen warmen Anhängen die Kornelkirsche (*Cornus mas*) vor, der in verlassenen und verwüsteten Weinbergen, sowohl mittelalterlichen als auch neuzeitigen, wächst. Die Weinberge in Konůvky erwähnen auch die schriftlichen Quellen in den Landtafeln zum J. 1365 (ZDB IV, 54 Nr. 189) und die alte heimatkundliche Literatur (Wolny 1836, 157; Pátek 1928,9). In der Sage von der Glocke an kleiner Kirche spricht darüber J. Májek in seiner Handschrift. Signifikant sind auch Winzermesserfunde im Eiseninventar von Konůvky.

Mittels Höhenvermessung in der Mikroregion und Fußterrainingforschung studierte D. Šaurová die geographische Konfiguration und bestimmte die ursprünglichen Zugangswege in Konůvky und auch in weitere Ortschaften in Steinitzer Wald. Nach weniger als einem Kilometer von der Feste in Konůvky öffnet sich einer der seichtesten und also auch gangbarsten Pässe des Steinitzer Waldes, der noch die Spuren nach einem Weg aus der neuerlichen Vergangenheit trägt (Wolnys Erwähnung über „Poststraße nach Ungarn“ (Wolny 1836, 157). In diesem Gebiet befanden sich mehrere solche Kommunikationen (z. B. Bohuticr Weg von der Ortswüstung Bohutice in der Richtung nach Nemoctice). Es ist nicht ausgeschlossen, daß gerade durch dieses Terrain auch die Fernverbindung von Prag, Brünn, Austerlitz in der Richtung zu Furten am Fluß March, nach Skalice, Trnava und weiter nach Ungarn, der sog. Böhmisches Weg führte (Hosák 1973, 145; Slivka 1990, 83–85, dort siehe weitere Literatur). Das Dorf hatte also sicherlich auch die Handwerks- und Handelsinteresse, es konnte eine günstige Ruhestation sein, in der das Pferdegespann gewechselt wurde. Es bestätigen zahlreiche Funde von Hufeisen und Wagenbeschlägen im Eiseninventar. Es ist ähnlich wie in anderen Lokalitäten der Ortswüstungen, z. B. in Ostslowakei (Slivka 1990, 92).

Man kann also damit rechnen, daß die Besitzer der verbundenen Herrschaft Konůvky-Rašovice die Vorteile des kürzesten Weges in die Nachbarregion und damit auch die erwünschte Möglichkeit einer Geschäftsverbindung mit der Umgebung kannten. Ihre territoriale Zugehörigkeit zum Gebiet der Drahaný-Hochland (tsch. Drahanská vrchovina) und zu Mittelmähren allgemein spiegelt sich auch im archäologischen Material – die Ähnlichkeit der älteren Graphitkeramik aus Konůvky mit dem Inhalt des Objektes Nr. 57 aus der Ortswüstung Bystřec bei Jedovnic (Belcredi 1987, 121–1409. Auch die exakten chemischen Analysen der jüngeren Graphitkeramik der sog. Lošticer Art deuten die mögliche Herkunft des Graphits nicht nur aus dem Gesenke-Gebiet, sondern auch aus der Lagerstätte in Velké Tresné in der Boskovicer Gegend an (Měchurová-Zalabák-Čejka, 1992), und bestätigen auf diese Weise sowohl die geographischen als auch die kulturellen Verbindungen während des ganzen Mittelalters.

Mit Rücksicht darauf, daß Konůvky wahrscheinlich immer nicht nur nahe der Trennungslinie feudaler Domänen, sondern auch in der Nähe von der österreichischen und ungarischen Grenze lag, kommt auch eine Maut- oder Zollstation in Frage (nach der Handschrift von D. Šaurová). Unter diesen Umständen ist das Vorkommen der Waren von besserer Qualität in dieser Lokalität verständlich und leicht erklärlich: feine Kaolinkeramik und -plastik, Modentendenzen bei eisernen und bronzen Erzeugnissen, Tafelglas u. a., was ähnlich der Situation im städtischen Milieu ist.

In diese Betrachtungen passen gut die schriftlichen Erwähnungen von Kontakten der Leute von Konůvky (namentlich der Pfarrer) mit den Räufern der sog. Janáčs Gesellschaft (Hoffmann 1971, 88, 90, 92; 1994, 93), die im Bereich des Steinitzer Waldes und Kyjover Hügellandes in den Jahren 1416–1419 wirkten. Konůvky gehörte unter die Dörfer, in die sie (der Nahrung, bzw. Übernachtung wegen) einkehrten. Der Paß bei Konůvky mit dem Handelsweg hatten sie also sicherlich unter ihrer Kontrolle und vielleicht auch aus diesem Grunde wählten sie dieses Dorf für die Zusammenarbeit. Nach F. Hoffmann (1971, 90; 1994, 92) waren „Stände“ (tsch. „stavy“) oft Schenken, es wäre also interessant, im Dorfe eine Einrichtung dieser Art rein hypothetisch in Betracht zu nehmen.

Vom Gesichtspunkt der Handelswegezüge aus ist auch die Wachpunktezone an der ganzen Südseite des Steinitzer Waldes interessant: Strážovice, Strážný-Veselý kopec bei Kyjov, Strážná hora bei Dražůvky, Strážný kopec bei Těšany und Strážka bei Lovčičky (stráž = dt. die Wache). Die Dokumentation dieser

Namen ist dabei lückenhaft, da viele Ortsnamen nicht mehr erhalten sind. Ihre Bedeutung verhandelte im übrigen auch die Fachliteratur (z. B. Sedláček 1920, 25–32, Hosák–Šrámek 1980, 500, Sliyka 1990, 94–95). Die engste Beziehung zur Verteidigung des Dorfes Konůvky hatten nach D. Šaurová Šraňky bei Ždánice und die Berge in der Umgebung – Holy kopec (dt.: Kahlberg) (405 m) und Rádlovec (427 m), der ursprünglich vielleicht Hrádlovec nach seiner hölzernen Einfriedung genannt wurde, was auch der Ausdruck „kopez trabibus circumdatus“ (CDM II. 83, 85) andeutet. Im Norden ergänzten die Verteidigung des Konůvky-Tals Stráže bei Rašovice und Strážky bei Nížkovice (Šaurová 1981, 330–332).

Die Bewohner des mittelalterlichen Dorfes Konůvky konnten also noch die Wachaufgabe erfüllen und an der Instandhaltung des Weges und am Verkehr teilnehmen, woraus nicht nur einige Vorteile, sondern auch Kontakte mit den fremden Luxuswaren folgten. Für eine „Einkommenquelle“ des Dorfes kann man in diesem Fall auch die Verbindung der Bewohner mit den erwähnten Räubern (freiwillige oder auch erzwungene) am Anfang des 15. Jh.s, was oft beiderseitig vorteilhaft war, denn die Räuber für Lebensmittel oder Übernachtung mit dem Geld oder mit der Beute bezahlen mußten (Hoffmann 1971, 92; 1994, 102–104). Diese Prosperität könnte die verhältnismäßig große Ausdehnung der Siedlung (33 Gebäude) erklären, gleich wie ein gutes Lebensniveau und die auffallende Systematisierung der Siedlungsdisposition, und hauptsächlich ihre Lokalisierung im hügeligen und gegliederten Terrain, in dem es wenig Felder für Kolonisationsabsichte gab, wenn man mit dem Gewinn aus dem guten landwirtschaftlichen, vorher nicht bestellten Boden rechnen möchte. Es muß betont werden, daß es sich um Hypothesen und Betrachtungen handelt, die von folgenden Forschungen entweder bestätigen oder widerlegen können. Bei der Festlegung dieser Schlußfolgerungen ist es also notwendig, Vorsicht und wissenschaftliche Skepsis einzuhalten. Ein breiterer Blick auf die gegebene Region führte aber Konůvky doch als ein interessanter Siedlungskomplex vor, der sich trotz den ungünstigen Naturbedingungen zur Lokalität von großer Bedeutung entwickelte.

Abbildungen:

1. Konůvky, Grundrißplan aus dem J. 1978. A – erforschte Grundrisse, B – identifizierte Grundrisse, 1–33 – Grundrisse der Dorfhäuser, K – Kirche, T – Feste, M – Motte. Zeichnung Z. Špičák.
2. Topographische Situation des Dorfes Konůvky im Steinitzer Wald. Maßstab 1 : 50 000.
3. Blick ins Konůvky-Tal vor dem Beginn der Forschung am Anfang der 60-er Jahre. Foto aus dem Archiv der Abteilung MZM.